

Om misärernas spridning - det samtida samhälls karaktärsdrag

Paula Bustos Castro

Eva Lindblad

Det finns tusen skäl att uppmärksamma Bourdieus arbete om misärens uttryck, orsaker och spridningspotential. Ett av dessa är det sorgliga faktum att La misère du monde kan definieras som en marginaliserad diskurs om samhällets förändringsprocesser.

Paula Bustos Castro är fil.mag i sociologi och Eva Lindblad fil.dr i sociologi. Båda är verksamma som forskare vid Samhällsmedicinska institutionen i Malmö, Lund universitet.

INLEDNING

“La misère du monde”¹ handlar om vår tids misär - om en misär som inte enbart visar sig under extremt ogynnsamma levnadsförhållanden utan som även framträder i mer diffusa former bland ‘vanliga’ medborgare. Boken är producerad av en forskargrupp som arbetat under ledning av den franske sociologen Pierre Bourdieu. Den publicerades 1993 och finns ännu endast tillgänglig på franska. Bokens huvudtema är det sociala lidandets misär, och dess centrala tes är misärens spridning. La misère du monde är i hög grad ett politiskt dokument. Man framför en systematisk kritik mot de politiskt ansvariga som är främmande inför vardagens misärer och istället ägnar opinionsiffrorna [väljar-barometrarna] sin största uppmärksamhet. En viktigt syfte med boken är att ge ordet till de som lider så att “sanningen blir sagd av dem som erfar den”.

En viktigt syfte med boken är att ge ordet till de som lider så att “sanningen blir sagd av dem som erfar den”.

La misère du monde är fragmentarisk i sin framställning och verkar vid första anblicken kaotisk och svår-gripbar. Den saknar urskiljbara, numrerade kapitel och traditionell innehållsförteckning. Boken består av nästan tusen sidor text, fördelade på en stor mängd korta avsnitt – presenterade som ett collage – utan någon formell bindning sinsemellan. Större delen av boken utgörs av intervjuutskrifter, vilka föregås av en kommenterande text. Lite utspridda här och där hittar man enstaka analytiska artiklar som inte är direkt kopplade till en särskild intervju. De flesta av dessa är författade av Bourdieu men vi finner även bidrag från bland andra Patrick Champagne, Loïc J.D. Wacquant och Remi Lenoir.

I slutet av boken finner man en sidoanvisning (*table*) för varje artikel och kommenterad intervju. Först här kan man ana en viss ‘kapitelform’. Men det handlar inte om en ‘linjär’ bok. Så förklarar också Bourdieu själv i ett inledande avsnitt att både artiklar och de kommenterade intervjuerna kan läsas oberoende av varandra, samtidigt som han poängterar att det finns en ordning bakom texterna. Den har att göra med hur man har placerat de intervjuades vittnesmål om en viss realitet [till exempel förortslivet] i förhållande till varandra. På så sätt följs en intervju med ett äldre, franskt äkta par som bor i ett invandrantätt förortsområde, av en intervju med en invandrad familj i en annan likartad stadsdel, vilken i sin tur följs av en intervju med den franska kvinnan som är deras granne, och så vidare. Man kan läsa intervjutexterna som noveller, biografier eller krönikor. Men för att begripa hur de egentligen hänger samman - för att förstå den underliggande strukturen - är det en förutsättning att man tar sig igenom stora delar av boken. Bokens ambition är att förklara olika former av socialt lidande, och synliggöra de sociala förhållanden i vilka de har sin rot. Den tar oss igenom en mängd

Bokens ambition är att förklara olika former av socialt lidande, och synliggöra de sociala förhållanden i vilka de har sin rot.

olika miljöer [familjer, grannskap, skolor, arbetsplatser...] där specifika konflikter äger rum, samtidigt som man pekar på underliggande makrosociala aspekter som ekonomisk utveckling, statens roll, och framför allt den tilltagande atomisering som är en central dimension av det post-industriella samhället.

Vi inleder denna artikel med en kort presentation av några nyckelbegrepp. Därefter går vi igenom ett urval av bokens olika områden. Avindustrialiseringen, rasismen, arbetslösheten, invandrarnas problematik, och statens omvandling är ämnen som vävs samman och som återkommer genom hela boken. De vinklas dock olika i olika sektorer av boken. Följande teman diskuteras nedan: Det första belyser de fattiga förörterna ur olika perspektiv. Härfter följer den offentliga sektorns kris. Ett tredje område berör olika aspekter av det industriella samhällets omvandling. Efter detta diskuteras utbildningsväsendets mekanismer och slutligen fokuseras frågan om identitet i ett föränderligt samhället.

Om teori och metod

Mångfalden av livsberättelser ger boken en värdefull dokumentär prägel. Men boken är också en tillämpning av Bourdieus sätt att *se och tänka* kring den sociala världen. Begrepp som habitus, socialt fält eller kulturellt kapital avhandlas inte här – de har definierats och diskuterats i så många andra sammanhang – men de är närvarande i texten på ett ytterst påtagligt sätt. Bourdieu har alltid hävdat att verkligheten är alltför komplex för att förenkla i teoretiska formler.² Han motsätter sig systematiskt uppdelningen mellan teori och empiri. På samma sätt som det inte existerar en teorilös empiri (studieobjekten måste konstrueras, den rena datainsamlingen är en omöjlighet), kan det inte finnas teori utan empiri. Han bestrider både vad han kallar den naiva positivismen och skrivbordsteoretikerna. "Grand theory" är värdelös om den inte tillämpas på den aktuella verkligheten. I detta hänseende är La misère du monde ett framgångsrikt försök att fånga ett stycke verklighet i all sin komplexitet.

Boken är en *utforskning av subjektiva erfarenheter*, som samtidigt kartlägger de objektiva betingelser som

dess erfarenheter är en produkt av. Avsikten är att förstå och förklara varför människor tänker och handlar som de gör. Människors *dispositioner* blir begripliga utifrån den *position* de intar i det sociala rummet. Dispositioner är de benägenheter eller uppfattningar som en person eller en grupp har i förhållande till sin omgivning och som uttrycks i allt ifrån ideologier till de små vardagliga "val" man gör i livet. Dispositionerna är i sin tur bestämda av de objektiva livsbetingelser man är född in i. Med objektiv menar Bourdieu inte enbart konkreta, utan även *relationella* förhållanden, det vill säga var man är lokaliserad i den sociala hierarkin. En okvalificerad arbetare i dagens samhälle lever under helt andra betingelser än i början av seklet, och har framför allt en mycket högre levnadsstandard, men i förhållande till det sociala rummets struktur är upplevelsen av att befinna sig långt ner i den sociala hierarkin densamma.

Staden gör att människor med motsatta dispositioner tvingas mötas i vardagen; i grannskap, eller arbete. Det redskap som Bourdieu använder sig av för att analysera dessa dispositioner är *ståndpunkternas rum* [l'espace des points des vue]. Det innebär att man jämsides granskar och bryter mot varandra olika ståndpunkter som har genererats i olika sociala utblickspunkter från vilka världen erfars och betraktas. Bokens grundtanke är att återge en mångfald av olika - ofta oförenliga - uppfattningar om en och samma verklighet. Man strävar efter att ersätta ensidighet och förenklade bilder med en "mångsidig och komplex framställning", en pluralitet av perspektiv som motsvarar de olika synpunkter som existerar sida vid sida. Denna metod kallar Bourdieu för *perspektivism*. Med den ambitionen räds man inte att respektfullt presentera motsatta, och ibland även vad som av många skulle betraktas som moraliskt förkastliga, diskurser om samhället.

Detta förutsätter i datainsamlingens fas en medveten strävan att förminska det symboliska våldet i intervju-situationen. Man har därför valt att intervjua människor som man presenterats inför av personer man känner [till exempel intervjuar någon dottern till sitt bostadsområdes före detta vaktmästare]. I flera fall har intervjuare och intervjuade socialt eller kulturellt liknande bakgrund [t ex en skådespelare intervjuar en annan skådespelare eller en intervjuare med arabisk ursprung intervjuar en arabisk familj]. Men även en socialt avlägsen intervjuare kan förmå den intervjuade att vara sig själv genom att tankemässigt sätta sig i hans/hennes ställe [*à sa place en pensée*]. Bourdieu ser intervjun som en sorts "spirituell övning" där man strävar efter

Bourdieu hävdar konsekvent att förstå och förklara utgör en enhet

att frigöra sig från förutfattade meningar i betraktelsen av andra. Detta förutsätter dock en kännedom om de objektiva betingelserna.

Bourdieu hävdar konsekvent att *förstå* och *förklara* utgör en enhet. Perspektivismen som metod innebär att ta del av och förstå denna mångfald av åsikter genom att placera de olika berättelserna i ståndpunkternas rum. Han understryker att denna perspektiviska hållning inte är liktydig med en "subjektivistisk relativism", som leder till en relativisering av sanningen. Varken perspektivism som idé eller de metodologiska riktlinjer som Bourdieu presenterar i *La misère du monde* kan påstås vara innovativa. Däremot är framställningen av materialet och bearbetningen av intervjuerna genomförda på ett sådant sätt att man driver perspektivismen till sin yttersta konsekvens.

Begreppet misär

Bourdieu presenterar ett relativt misärbegrepp. Den upplevda positionen i det sociala "makrokosmos" [samhället] bestäms eller påverkas av erfarenheter av sociala interaktioner inom olika sociala "mikrokosmos": på kontoret eller i verkstaden, inom grannskapet eller i släkt- och vänskapskrets. I den upplevda låga positionen kan ett lidande uppstå. Detta sociala lidande benämner Bourdieu *misère de position*, eller den lilla misären. Till skillnad från en villkorsbestämd misär, *misère de condition*, har den positionella misären inte med levnadsstandard eller livsstil att göra. Den har sin rot i upplevelser av underordning och maktlöshet. Detta sociala illabefinnande [*malaise sociale*] återfinns även inom mer privilegierade mikrokosmos, i dess låga positioner.

Medan *misère de condition* närmar sig ett mer traditionellt fattigdomsbegrepp, ligger det nära till hands att associera *misère de position* med begreppet relativ fattigdom. Till skillnad från absolut fattigdom, är den relativa fattigdomen en kontextuell och kulturell konstruktion vars bestämning varierar i tid och rum. Bourdieus *misère de position* skiljer sig dock från detta begrepp i två viktiga avseenden. Det binds inte till en definition av normal, eller acceptabel levnadsstandardsgrens utan adderar det *positionsbundna* illabefinnandet

som en nyckeldimension. Det handlar inte längre om en särskild sektor av befolkningen utan om en misär som kan upplevas i princip inom alla grupperingar i samhället. Dessutom tar det fasta på en misär som går utöver ekonomin, som är subjektiv och som är länkad till underordningens tärande känslor.

Den stora [villkors]misären hålls visserligen i schack i det västerländska samhället - även om Bourdieu poängterar att den är större än man ofta vill göra gällande - medan de små misärena sprider sig som aldrig förr. Det moderna samhället har successivt diversifierats och därigenom mångdubblat de sociala fälten. I och med detta har ännu fler tillfällen för positionell misär skapats.

"Om man har den stora misären som enda mått på all misär, förvägrar man sig själv möjligheten att kunna *varsebli* och förstå en mängd lidanden som karakteriserar nuvarande samhällsordning vilken utan tvekan har kontrollerat den absoluta misären. Men genom sin successiva diversifiering, har det moderna samhället skapat alltför sociala rum (fält, eller speciella subfält) som har lett till en *utveckling utan like av olika former av små misärer*." [Bourdieu, s 11]

Vi finner att de intervjuade ingalunda tillhör uteslutande de "utblottade", marginaliserade, hemlösa eller ens arbetarklassen. De hör ofta hemma i grupper som i en svensk kontext vagt brukar definieras som "medelklass" eller "tjänstemän". Men även om bokens ambition är att förstå och förklara alla dessa former av misärupplevelser och återge en "global bild av lidandet", innebär detta inte att allas misär likställs. Det poängteras alltid att de som drabbas hårdast av ekonomiska och politiska förändringar är de i alla avseenden mindre bemedlade. Berättelserna som presenteras tillhör dessutom till stor del människor som befinner sig i det sociala rummets lägsta positioner där positionell och villkorsmässig misär sammanfaller.

Denna sammanfallande tendens blir särskilt tydlig när man närmar sig de fattiga förörterna. I analysen av förorten utvecklar Bourdieu sina tankar kring förhållandet mellan *socialt rum* och *fysiskt rum*. Det sociala rummet karakteriseras av att det är hierarkiskt. Olika positioner innebär olika tillgång till olika sorters kapital, ekonomiskt, kulturellt, socialt kapital. Det sociala rummet översätts i det fysiska rummet genom att ägandet av kapital i alla dess former innefattar en förmåga att tillägna sig det fysiska rummet. Man kan se det tydligt i boendet, men även i var man handlar sina kläder, genomför sina studier, eller till vilka restauranger man går.

På samma sätt som kapital kan förmeras i privilegierade miljöer, sker en negativ multiplikationseffekt i underprivilegierade områden.

Olika fält [alltifrån klassernas fält till mindre subfält som restaurangbranschen] tenderar dessutom att sammanfalla i sina höga/låga positioner. Det resulterar i att vissa platser i det fysiska rummet koncentrerar de mest sällsynta [exklusiva] varorna och tjänsterna, medan andra grupperar i första hand de sämsta resurserna. Exempelvis är de "fina" affärerna och de eleganta hårsalongerna koncentrerade till ett område, medan de "skumma" affärerna eller vanliga frisörerna koncentreras till ett annat. Poängen är att dessa områden även avskiljer resursstarka ägare och användare från de mer 'resurslösa'. Bourdieu exemplifierar med Fifth Avenue och rue de Faubourg Saint-Honoré i den ena polen och de fattiga förorterna eller ghettona i den andra. Detta påstående kan förefalla som en självklarhet, men det fäster vår uppmärksamhet vid den rumsliga segregationens djupgående effekter.

Ett område som koncentrerar de höga positionerna inom flera fält ger olika *vinster* till sina invånare. Dels de symboliska vinster som följer av ett boende i ett högstatusområde. Dels de vinster som är förknippade med att vara i närheten av önskvärda varor, tjänster och personer, och omvänt de vinster som gör det möjligt att hålla det obegärliga på avstånd. Bourdieu beskriver mycket träffande hur "naturliga" mötespunkter [kaféer, sportklubbar, frisørsalonger, mm] för utbyte och upprätthållande av kontakter mellan personer i närliggande positioner utgör ett viktigt medel för att förmera sitt totala kapital. En ansamling av låga positioner ger den motsatta effekten. De "kapitalfattiga" hänvisas till sådana områden som han benämner *sociala förvisningsställen*. Om man samlar människor som inget annat har gemensamt än en kapitalfattigdom, i ekonomiskt, kulturellt och socialt avseende, kommer man att fördjupa denna arvlöshet, i synnerhet vad gäller det kulturella kapitalet [inte minst språket]. På samma sätt som kapital kan förmeras i privilegierade miljöer, sker en negativ multiplikationseffekt i underprivilegierade områden. Det är de processer Bourdieu kallar *rummets effekter*. Notera att när Bourdieu talar om *effekter* avses inte mekaniska orsak-verkan samband. Det är alltid själva interaktionen av faktorer som är intressant. En effekt är

en produkt av interagerande omständigheter, och är i sin tur en del av dessa.

Rumsliga effekter - Förortens vardagstragik

Boken inleds med vittnesmål från boende i de fattiga förortsområde [*banlieue*], som i den franska offentliga debatten kommit att beskrivas som "problemområden". Medan media har koncentrerat sin uppmärksamhet till de sensationella händelserna, till våld, kriminalitet och regelrätta kravaller och därmed bidragit till stigmatiseringen av dessa områden, pågår i det vardagliga livet en tyst tragik.

Genom individuella livsöden får vi en levande bild av områden som har sitt ursprung i det traditionella industriella samhället, eller som byggdes "i all hast" i samband med 60-talets industriella expansion och som efterhand drabbats av olika "degraderingar". Från att ha varit områden befolkade av arbetarfamiljer koncentreras här under 80-talet "socialfall", arbetslösa och invandrade familjer. I berättelserna får man ett underifrånperspektiv på de makroprocesser som beskrivs parallellt i de kommenterande texterna. Avsaknaden av möte mellan fransmän och invandrade familjer, eller etniskt relaterade grannskapsfejder är ett genomgående tema. Vi får en inblick i hur dessa arbetarområden har genomgått en process där de minst bemedlade tvingas bo tillsammans utan möjlighet att utveckla solidaritetskänslor. Det som återstår är en blandning av upplevelser av förlust och övergivenhet, främmandeskap och utanförskap. Konflikterna, hävdar Bourdieu, har inte så mycket sin grund i krocken mellan olika religiösa traditioner eller livsstilar [i form av buller och odörer] utan i olika positioner framför allt gentemot arbetsmarknaden; mellan de som är integrerade, instabila eller marginaliserade.

En av de mest tragiska "rumsliga effekterna" är de konflikter som är associerade med invandrarbarnens problematik. Det uppstår en kris i föräldraautoriteten (*crise de l'autorité paternelle*) när föräldrar som är dåligt integrerade i samhället kommer i beroendeställning till sina egna barn. Dessa barn utvecklar ofta en desillusionerad hållning eller hamnar i tonårskriminalitet. De bejakar uppgivet "tingens ordning" och sitt eget sociala öde, vilket framför allt uttrycks i övertygelsen om att de "inte är gjorda för skolan". I sin mest extrema form innebär detta att man gör avkall på integration, hoppar av skolan, och identifierar sig helt och hållet med marginalitet och brottslighet. Denna desillusion kan

Avgrunden mellan önskan att konsumera och tillgängliga resurser har nog aldrig varit djupare än idag

också yttra sig i mer diffusa former. Man går i skolan, skolkar och gör 'dumheter', man läser vidare men utan studieprojekt.

En ansamling av de mest obemedlade [les plus démunis] betyder att uppgivna ungdomar lever jämsides med halvkriminella familjer, som gjort området till sitt eget territorium. Arbetslösheten har utan tvekan blivit alltmer outhärdlig. Avgrunden mellan önskan att konsumera och tillgängliga resurser har nog aldrig varit djupare än idag. Även om de unga arbetslösa är långt ifrån ensamt ansvariga för stölderna, så är det begripligt om de mer och mer tycker att det är normalt att 'ta för sig' på stormarknaderna. Stölden blir en sorts sport som fyller det tomrum och den 'fritid' de har gott om [Champagne, s 78]. De våldsamma kravaller som några av dessa förortsområden blivit kända för riktades mot stora kommersiella centra som plundrats, eller bilar som bränts. Dessa mål utgör onekligen symboler för det konsumtionssamhälle som utesluter dem.

I de analyserande artiklarna understryker man konsekvent att förklaringen inte ska sökas inom ett fenomen i sig, utan i de interagerande sociala förhållanden den är produkt av. Man förklarar förorternas situation som ett resultat av makrostrukturella processer som den ekonomiska krisen, bostadspolitiken, arbetsmarknadens, bostadsmarknadens och den sexuella marknadens mekanismer, utbildningssystemet och rasismen.³ Den logik efter vilken man tilldelade "sociala lägenheter" [logements sociaux] har bland annat lett till en rumslig koncentration av invandrarfamiljer, som i sin tur genererat reaktioner med rasistiska konnotationer. Man anklagar den stat som har haft en central eller rent av strategisk roll i frambringandet av de fattiga förorterna [genom bostadspolitik, byggsubventioner mm] för att nu bedriva en politik av övergivande genom att blunda för konkreta problem och genom indragning av resurser.

Man gör också en utflykt till ett annat scenario och granskar förhållandena i Chicago ghyttot. Amerika avhandlas i detta sammanhang som den "upp-och-nervända utopin" [Wacquant, s 169-178]. Även om ghyttot och banlieu har helt olika historia och dynamik - det enda de har gemensamt är att de befinner sig längst ner

i stadshierarkin - så kan det vara nyttigt att studera ghyttot för att kunna förutse en utveckling som skulle kunna ske i banlieue'n. Man kan tänka sig en intensifiering av vissa redan inledda polariseringsprocesser. Man kan se ghyttot som en möjlig konsekvens av statens tillbakadragande politik [Wacquant].

Staten och det personliga lidandet

Det andra stora ämnet är just statens tillbakadragande. Detta tema behandlas främst i anslutning till förtorens fysiska rum, men det är inte de boende utan de som arbetar där [olika representanter för "street-level bureaucracy"] som nu får komma till tals. I en fotnot förklarar Bourdieu att dessa intervjupersoner från början var tänkta som informanter, men att man snart insåg förklaringsvärdet i till exempel lärarens, socialarbetarens, polisens och domarens erfarenheter. De "har känslan av att ha blivit övergivna i uppdraget att lindra marknadens alla negativa effekter utan att få de härför nödvändiga resurserna. Det är de som måste möta de materiella och moraliska misärerna, vilka är de sanna konsekvenserna av denna ekonomiskt legitimerade *Realpolitik*". [Bourdieu, s 222].

Bourdieu förklarar hur dessa fältarbetares lidanden uppkommer i den konflikt gentemot "en stat vars högra hand inte vet, eller ännu värre inte vill veta vad den vänstra handen håller på med". De måste handskas med "dubbla tvång" [double-bind]: å ena sidan hyllas effektivitet, produktivitet och en vinstmaximeringsprincip som tär på själva förutsättningen för deras verksamhet. Å andra sidan förväntas de uppvisa ett visst mått av professionell oegennyttia som ibland associeras med självuppföring. Statens "nya mandariner" "predikar flexibilitetens välsignelser när de i produktivitetens namn successivt skär ner på personalen. Det är de som verkställer moderniseringens krav, skyddade från det fria företagets risker genom en rigid status hierarki [s 222]".

Vi läser här berättelsen om socialarbetaren som upplever sitt uppdrag, att göra förortsinvånare delaktiga i områdets förvaltning, som en "mission impossible". Å ena sidan möter hon invånare som är uppgivna, demobiliserade och demoraliserade av besvikelse. Å andra sidan måste hon kämpa mot en trög byråkrati som låser sig i stela rutiner och byråkratiskt uttänkta fall. Vi läser om chefen för ett sysselsättningsprojekt för ungdomar i en förort som inser att man, trots ansträngningar och stort engagemang, inte kommer att kunna skaffa ungdomarna ett riktigt jobb. Vi läser om kvarterspolisen

- "de fattigas polis" - som inte enbart konfronteras med brottslighet utan också involveras i äktenskapsproblem och grannskapsfejder, medan de karriärinriktade poliserna ägnar sig åt maktstrider och strävan efter att förbättra sina positioner inom polisinstitutionen.

Bourdieu följer aldrig sin politiska ambition. Han anklagar den neoliberala vågen som inriktar sig på att "överge en politik som var ämnad att aktivt ingripa i samhälls- och fördelningstrukturen till förmån för en politik som bara ägnar sig att korrigera de värsta effekterna av den ojämlika fördelningen av kapital i alla dess former" [s 223]. Man eftersträvar en *statlig välgörenhet* destinerad enbart de "förtjänstfulla fattiga". De nya former som den statliga verksamheten antar, som går ut på att individualisera hjälpen, bidrar tillsammans med fackföreningsrörelsens och andra [folk]rörelser förblekning till att förvandla det mobiliserade *folket*, till en anhopning atomiserade *fattiga*, de utstötta. Den officiella diskursen talar om dessa människor främst, om inte enbart, då de "orsakar problem", eller för att påminna andra om det privilegium det innebär att ha ett fast arbete.

Lidandet i skymningen

Genom analysen av hur vardagen gestaltar sig inom olika mikrococosmos, tränger sig boken allt djupare in i förklaringen av aktuella samhällsprocesser. Den tredje delen av boken tar oss genom livsöden som har industrialismens nedgång som huvudtema. Man målar nu upp olika arbetarmiljöer genom berättelser från fabriken, kontoret, posten med flera arbetsplatser.

I ett avsnitt under rubriken "Fasta och tillfälliga" [Pialoux-Beaud] vävs de viktigaste elementen i industrialismens omvandling samman, från nya produktionsformer och förändrade krav till klassernas "försvinnande"; utsuddning som kollektiv med gemensamma intressen. Till dikotomin fast/tillfälligt anställda, hör en rad andra motsattpar som politiserad/avpolitiserad, fackligt aktiv/passiv. Den äldre generationen har i princip börjat arbeta vid 16 års-ålder, då det alltjämt var vanligt att inte läsa på gymnasienivå, och är förankrade i en politiserad arbetarkultur. Den unga generationen ser sig själva som "de som har misslyckats i skolan", som inte har klarat av att läsa vidare. De unga har gått igenom perioder av korta, tillfälliga jobb och perioder av arbetslöshet, och befinner sig i ständig väntan på en fast anställning och ett eget boende. Deras inträde i vuxenlivet försenas. De ser på de äldre arbetarna som trötta, demoraliserade, utslitna och i förtid åldrade män-

Bourdieu poängterar hur arbetslöshet och åsidosättande tar sina värsta uttrycksformer bland de resursfattiga

niskor, medan de själva är otåliga att visa vad de kan och samla goda poäng för att bli fast anställda. De ser inte varför de skulle vara respektfulla inför de äldres traditioner. Det som var kärnan i den äldre generationens identitet, är för dem helt främmande. De är "formade" av år av en tillfällig-jobb-logik och är således redan "undergivna" fabriken.

I denna del av boken lyfter man även fram de utslutnas livsöden. Hemlösa, långtidsarbetslösa och socialt misslyckade. Här poängteras hur arbetslöshet och åsidosättande tar sina värsta uttrycksformer bland de resursfattiga. Vi får höra historien om Marie, en 50-årig "petit Blanc" [liten vit] och hennes långa rad av misslyckanden och besvikelser i arbetslivet, familjelivet, och slutligen också inom politiken. Efter ett nomadiskt yrkesliv ("36 yrken, 36 misärer", sammanfattar Marie) och verklig villkorsfattigdom, blev hon slutligen arbetslös. Äktenskapet har redan spruckit och hennes stora engagemang till den Nationella Fronten känns nu förgäves, då den sysslar med storpolitik och tycks ha avlägsnat sig från sina små medlemmar. Men det är det enda hon har kvar. Även om hon från början gick med i rörelsen på grund av antikommunism ["man får tillägga att min mor kommer från Ryssland"], känner hon att det största hotet mot Frankrike härrör från invandringen ["De blir bara fler och fler, och man kommer inte att kunna skicka dem tillbaka"] och att ingen verkar bry sig om de fattiga vita, och om dem som "har kämpat och dött" för Frankrike. "Vi har förlorat stoltheten att vara fransmän och härskare i eget hus".

Vi får höra historien om ett portugisiskt äkta par, som invandrat till Frankrike under 60-talet. Efter årtionden av slit och övertidsarbeten, drabbas Linda av förlamning, och Antonio, bara några år senare av ett allvarligt olycksfall i arbetet. Då rasade allt. Utan arbete förlorade de slutgiltigt illusionen av att vara "integrerade" i det franska samhället. De känner sig övergivna av alla, av före detta vänner och arbetskamrater men framför allt av de franska myndigheterna. De känner att de inte har några rättigheter. "För bara fem år sedan tålde jag inte ens höra någon tala illa om Frankrike. Det var ett land av solidaritet, där man kände för andras misär",

säger Linda. Nu upplever hon känslan att vara 'antifransmän' gro inom sig. De, som villigt tjänade Frankrike i 20 år och gjorde allt för att integreras.

Det demokratiska lidandet

Med berättelsen om skolsystemet kan man säga att boken närmar sig frågan om den nya samhällsordningens spelregler. Vi får nu möta dem som är 'inne fast ändå ute'. De "inombords uteslutna" [les exclus de l'intérieur] berättar om orättvisemekanismer inom utbildningssystemet. Bourdieu har ingående granskat detta system i sina tidiga arbeten, där han drivit tesen om den nya demokratiska skolans subtila maktförhållanden, och visat hur det symboliska våldet fungerar som en central mekanism för social reproduktion.⁴ I La misère du monde återknyter man till denna analys. Med en ny aktualitet, menar vi, eftersom dessa mekanismer gör sig gällande i det nya 'kunskapssamhället' med förnyad kraft. Medan den officiella diskursen i allmänna ordalag pläderar utbildningens och informationens nytta, utspelar sig under ytan avgörande strider i kampen om de rätta utbildningarna och den realiserbara informationen.

Man kan urskilja följande dimensioner av skolans roll i det postindustriella samhället:

a) Skolan uppmanar alla att "läsa vidare". Utbildning glorifieras, medan enkla arbeten förkastas. Skoltiden förlängs vilket bidrar till att bryta cykeln för arbetar-reproduktion [som förvisso var dömd att brytas genom industrialismens omvandling]. I och med detta försvinner också stoltheten i att vara arbetare, som var arbetarnas främsta tillgång inom den industriella ordningen.

b) Den demokratiska process som leder till att allt fler läser vidare, i allt högre studier har som första effekt att "titlarna devalveras". Sådana utbildningar som förr hade högt symboliskt och ekonomiskt värde på grund av sin raritet blir nu "vanliga" utbildningar. Andra sorters kapital förutom det utbildningsmässiga gör sig gällande med allt större kraft. En andra effekt är skolans intensifierade sorteringsmekanismer som bland annat verkar genom de utökade valen som påtvingas eleverna i allt lägre åldrar. Valets konsekvenser uppenbarar sig dock

Medan man officiellt pläderar utbildningens och informationens nytta, utspelar sig under ytan avgörande strider i kampen om de rätta utbildningarna och den realiserbara informationen

allt senare, vilket leder till att de sämre utrustade [avseende ärvt kulturellt kapital] har svårare att göra de rätta valen vid de rätta tillfällen. Kontentan är att 'utbildningssamhällets nykomlingar' blir de som får det svårast att tillägna sig ett utbildningskapital och sedan omsätta det i arbete och pengar.

c) Misslyckandet i skolan framstår och upplevs allt mer som ett personligt misslyckande eftersom de formella chanserna uppfattas vara lika för alla. Det som innan var en välvärgränsad klassfråga är nu en individuell angelägenhet. Skolan blir för många alltmer en "fälla" och en källa till besvikelse "ett sorts förlovat land, som på samma sätt som horisonten, avlägsnar sig ju mer man närmar sig den".

Vi får höra historien om Malik som går i ett förortsgymnasium. Han är ett av barnen till "ett subproletariat som helt och hållet saknar grepp över tillvaron, i nuet och framtiden", och som "inte kan göra annat än att försöka förlänga en övergångstillvaro" genom att läsa vidare. I skolan har han bara ett enda krav. "Det är en överlevnadskonst, att genom minsta möjliga ansträngning hålla sig kvar i skolans skyddade värld; att förskjuta inträdet i det verkliga livet, att undkomma "fabriken" [i enlighet med skolans budskap] och bli kvar så länge som möjligt i ett legitimerat drömtillstånd." Malik förenar den mest extrema realismen och den mest äventyrliga utopismen. Han pendlar mellan illa avvägda anspråk ["Jag är kräsen, jag vill ha ett yrke som jag tycker om från början till slut!"] och hämningslöst drömande över utopiska projekt [bilda en nautisk klubb för miljardärer i Vietnam]. Samtidigt är att han klarsynt medveten om *var* han befinner sig genom insikten att alla som är där han är, är som han.

Som komplement till denna bild får en inblick i det uppväxande släktets studievillkor i förorterna genom två lärarinnor och en rektor. Den ena lärarinnan tänker vid frukostbordet på hur hon ska göra idag för att få eleverna att hålla sig lugna vid sina sittplatser. Ingen-ting engagerar dem, varken betyg, det intellektuella intresset, eller ens den rena tävlingen. Högstadi-elevers vardag är inramad i bråk och verbalt våld. Den andra lärarinnan befinner sig i ett yrkesgymnasium med relativt gott rykte, men ser hur villkoren kraftigt försämrats under senare år. Inte minst genom en växande gängbrottslighet som terroriserar och underkastar eleverna. Rektorn i en förortsskola beklagar sig över att skolan i många avseenden tvingats följa fängelsets strategi snarare än pedagogiska plan.

Man lyfter även fram barnen som har anammat skol-

Den som inte lyckas är dömd att vara sin egen domare och fängelsevakt i lidandets misär

kulturen och sökt sig till de bättre gymnasierna, men som efter att ha gått i lite "sämre" skolor, har en lägre ansamling kulturellt kapital. Chocken blir desto större för dessa duktiga elever. Berättelsen om Claire, Nadine och Muriel handlar om nu nerklassade "före detta bra elever". De har en nostalgisk diskurs om skolan. "Där var vi som en familj". Flickorna hade en speciell relation till läraren som "var efter en hela tiden", och som särskilt hade brytt sig om de läraktiga. Nu är de anonyma och känner sig vilsna. Lärarnas budskap är att allt beror på talang eller brist på sådan. Och om man klagar så är man en lustigkurre som vill dölja sin egen otillräcklighet. Flickorna talar om skillnader mellan högstadie- och gymnasieskola i termer av omtanke och "solidaritet" versus "urval", "skuldskapande" och "isolering".

Den process av individualisering och skuldbeläggande som är särskilt tydlig inom skolans och utbildningens fält är samtidigt en mekanism som genomsyrar samhället i sin helhet. Den som inte lyckas är dömd att vara sin egen domare och fängelsevakt i lidandets misär. Under rubriken "Arvets motsättningar" [Les contradictions de l'héritage] utvecklar Bourdieu sina tankar kring de lidanden som har sitt upphov i själva föränderligheten av samhället. Han anknyter här till senmodernitetens samhällsforskare och tesen om en alltmer fördjupad individualiseringsprocess. Denna leder till att varje individ blir tvungen att själv hitta sina egna rutiner, och forma sina egna 'traditioner'. Den medför att identiteten inte längre är fast och på förhand socialt bestämd utan i ständig rörelse och förnyelse. Ängest och lidande kan födas ur den frihet till vilken man är utlämnad [vad ska man välja och vad ska man tro på?]. Bourdieu närmar sig frågan med utgångspunkt från sin klass- och habitusteori. I stället för att fokusera på frisättandet från traditioner talar han om motsägelsefulla habitus. Individualiseringens effekter färgas i sista hand av inom familjen nedärvda dispositioner och nuvarande position/villkor. Det lidande som följer i individualiseringens spår, drabbar i första hand de minst bemedlade. Men även social mobilitet kan ge upphov till inom-individuella konflikter - i form av motsägelsefulla dispositioner - som kan vara källa ett innerligt

lidande. Detta lidande är av mycket större omfattning och betydelse än vad man ofta gör gällande, menar Bourdieu. Därtill uppkommer även ett illabefinnande som härrör ur en ökad osäkerhet i social hemvist. Det högmoderna, eller senmoderna samhällets dilemma är att det som vunnits i materialitet, har förlorats i stabilitet. Både vad gäller social position och identitet.

Om paralleller...

La misère du monde bidrar till en belysning av samhällets tilltagande individualisering i ett brett och delvis nytt perspektiv. Solidariska band har efterträtt av nya indelningar som sätter de dominerade mot varandra, genom att särskilja "integrerade och icke-integrerade", "nationella och utländska", "framgångsrika och misslyckade", "förtjänstfulla fattiga och utstötta". Detta mönster är lika relevant i en svensk som i en fransk samhällsanalys. Även om man betraktar Sverige och Frankrike som två olika sociohistoriska kontexter framträder - från ett makroperspektiv - ytterst likartade strukturella omvandlingar. Avindustrialiseringen ger liknande effekter. Politiker talar samma språk. Analysen av förortsproblematiken, och av en rumslig segregation med alltmer påtagliga etniska förtecken skulle kunna överföras oavkortad till det svenska samhället.

Från ett mikroperspektiv är det förbluffande lätt att känna igen sig i enskilda berättelser. Människor som har sin hemvist i den fattiga förorten - svensk eller fransk - säger i stort sätt samma sak. En känsla av övergivenhet - som tar sig uttryck i uppfattningen att "de [politiker, myndigheter, fastighetsägare] bryr sig inte" - sammankopplas med åsikter som "de går ju före sitt eget folk", och "hallå, det här är mitt land".⁵ Man finner i Sverige på samma sätt som i Frankrike en stark övertygelse bland fattiga människor om att bara utlänningar blir hjälpta. Den franska kvinnans berättelse om att hon "känner en som bytte tillbaka till sitt gamla hemlands nationalitet för att få hjälp", är jämförbar med den svenska arbetslösa trebarnsmamman i förorten som menar att "de tar hellre in [i förskolan] de fem-åringar som är utländska, än de fem-åringar som är svenska", eller den före detta hemlöse diabetikern som säger, att "ska jag behöva byta efternamn till... Abdulla... för att

La misère du monde bidrar till en belysning av samhällets tilltagande individualisering i ett brett och delvis nytt perspektiv

jag ska kunna få hjälp".⁶

Den så kallade andra generationens invandrare, vare sig de är födda i Frankrike eller Sverige, upplever det motsatta förhållandet. Det utländska namnet upplevs som ett stigma. De uppfattar arbetslösheten som en orättvisa som drabbar dem hårdare än andra. Invandrarnas barn känner bara till Frankrike/Sverige, och begär att bli behandlade som vilken fransman eller svensk som helst. "Det är just för att de känner sig integrerade som de mår dåligt av att vara objektivt icke-integrerade" [Champagne, s 77]. Sverige-födda andra generationens invandrare är ofta övertygade om att "arbetsgivarna är rasister" och att fastighetsägarna medvetet diskriminerar invandrare från vissa områden och de upplever sig som "utstötta" ur det svenska samhället.

Trots väsentliga skillnader mellan det prestigefyllda franska och det antihierarkiska svenska skolsystemet är likheterna iögonfallande. De senaste årens skolreformer är ett av de tydligaste exemplen på den tendens som innebär att den svenska staten drar sig tillbaka från vardagens verksamheter.⁸ Den senaste gymnasireformen innebär ett nytt steg i en fortskridande demokratiseringsprocess. En av grundtankarna med den nya gymnasieskolan är att alla elever, oavsett program ska få behörighet till högskolestudier. Färska statistik visar dock att andelen elever som uppnår detta, skiljer sig avsevärt mellan teoretiskt och praktiskt inriktade program. På samma sätt som i Frankrike ligger den svenska skolans nya dynamik i en ihärdig belöning av valfrihet, självständighet och långtgående ansvar för eget lärande. Så kallade rigida former ska utrotas och flexibilitet framtvingas. I TV-programmet Reportrarna gav en ängslig gymnasielärare nyligen en talande bild av hur denna trend ser ut i praktiken. Hon beskrev den nya skolan som ett cocktail-party där man flyter omkring från den ena flyktiga relationen till den andra, i vilka eleverna förväntas tillägna sig både information och livsnödvändigt mänskligt utbyte. Det är dock inte alla som besitter denna cocktail-party kompetens, var hennes slutord.

Ansvariga politiker [i Sverige såväl som i Frankrike] upprepar i globaliserad kör att människor måste anpassa sig till samhällets nya former, och lära sig att handla i enlighet med det nya samhällets krav. Var mer flexibla! lyder de statliga [svenska såväl som franska]

funktionärenas uppmaning. Man förvandlar sociala problem till individuella angelägenheter, och försöker sedan "fylla politikens tomrum med moral".⁹ Man moraliserar systematiskt, bland annat i kampen mot rasismen, där man i stället borde aktualisera sina politiska plikter och angripa de ekonomiska och sociala orsaker som leder till att dominerade grupper ställs mot varandra i en var-för-sig logik.

För att avslutningsvis anknyta till ett hälsoperspektiv, återger vi ett yttrande som Bourdieu fällde i en intervju angående La misère du monde¹⁰: "jag är övertygad om att mycket av det lidande som man försöker bota med psykofarmaka har övervägande sociala orsaker, ofta relaterade till arbetssituationer". Det ges dock inte någon explicit koppling till en hälsorelaterad problematik i La misère du monde. Men i den mån vi tror att känslor av frustration och besvikelse, hopplöshet och utanförskap påverkar fysiologiska processer, blir tesen om misärernas spridning ett nyckelperspektiv i folkhälsovetenskaplig forskning. Dessutom pekar Bourdieus bestämning av den positionella misären på de mekanismer som kan döljas bakom statistiska samband mellan ekonomiska villkor och subjektiv ohälsa/stress.

NOTER

¹ Bourdieu P et al: La misère du monde. Paris, Éditions du Seuil, 1993.

² För en övergripande diskussion, se t ex Bourdieu P & Lois J D Wacquant L J D: An invitation to reflexive sociology. Cambridge, Polity Press, 1992.

³ Man syftar här på det faktum att det är svårare att bilda familj under misserabla förhållanden.

⁴ Se t ex Bourdieu P: Cultural Reproduction and social Reproduction, pp. 71-112, I Brown R (ed): Knowledge, Education and Cultural Change. London, Tavistock, 1973.

⁵ Dessa exempel är hämtade från en studie vid namn "Ung och arbetslös - om marginalisering, identitet och risk av Eva Lindblad och Paula Bustos Castro. Bokkapitlet 1998.

⁶ Lindblad & Castro (1998).

⁷ Lindblad & Castro (1998).

⁸ Vi läser i skolverkets hemsida "Skola blev det första område inom statsförvaltningen som utsattes för en genomgång och granskning av sättet att från statens sida styra en verksamhet.

⁹ Se här en debattartikel av Pierre Bourdieu: "Makten och rasismen. Politikens tomrum fylls med moral". DN, 16 02 86.

¹⁰ "Bourdieu blottlägger vår vardagsmisär". Av Kristina Rotkirch. DN, 06 02 94.